

En angrende synder fra 1864: Biskop D. G. Monrad

Af cand. oecon. Erik Ebsen Petersen, Nærum

Med nederlaget i 1864 mistede monarkiet som bekendt sine tre hertugdømmer Slesvig, Holsten og Lauenborg, dvs. to femtedele af sit areal med 1 mill. indbyggere ud af et samlet indbyggertal på 2,6 millioner. Omkring 250.000 var dansksindede sønderjyder.

Ansvar for denne "nationale katastrofe" hviler i alt væsentligt på én person, nemlig den tidligere biskop Ditlev Gothard Monrad (1811-87), som var folketingsmedlem for De Nationalliberale, minister i regeringen C. C. Hall 1859-63 og statsminister fra 31. december 1863 til sin afskedigelse 11. juli 1864.

I 1865 gik Monrad i frivilligt eksil. Han vendte tilbage 4 år senere og blev i 1871 genindsat som biskop over Lolland-Falster Stift. Efter sin hjemkomst var Monrad blevet mødt med betydelig kritik for sine personlige beslutninger i 1863-64. I en halv snes år forholdt han sig passiv til kritikken, men skrev så i 1880-81 en *Redegørelse* for sin deltagelse i begivenhederne vedrørende krigen. I 1914 blev dette skrift udgivet – med kommentarer – af professor, dr. phil. Aage Friis (1870-1949) på Nordisk Forlag. Monrad skrev det "i den Tanke, at det skulle være hans politiske Farvel til det danske Folk". Ditlev Monrad erkender nu, at han i vidt omfang har været personligt ansvarlig for beslutninger, som – i henseende til landets ve og vel – viste sig at være forkerte.

De Nationalliberale havde som valgsprog: DANMARK TIL EJDEREN! (grænsefloden til Holsten). Treårskrigen 1848-50 var en borgerkrig, hvor Danmark og Holsten sloges om Slesvig. De holstenske oprørere fik hjælp af preussiske tropper, men efter krav fra Rusland blev disse tropper trukket tilbage, og derfor vandt Danmark det meget blodige slag ved Isted (25. juli 1850) og kunne så fremstå som vinder af krigen. I sin *Redegørelse* skriver Monrad:

Efter mit Skjøn vilde det efter Slaget ved Isted have været et heldigt Øieblik til at gennemføre en Forfatning for Slesvig-Danmark. Jeg savner Nøglen til en Forklaring af, hvorfor det ei skete.

En ny aktion til realisering af valgsproget blev så gennemført i november 1863, da regeringen C. C. Hall fik vedtaget en lov om en fællesforfatning for "Slesvig-Danmark". Der kom straks alvorlige advarsler fra stormagterne til kongen, Christian IX: En stadfæstelse af loven ville være et indiskutabelt brud på en international aftale, som – med Danmarks deltagelse

– var indgået efter Treårskrigen, en aftale, hvorefter Slesvig og Holsten aldrig nogensinde måtte blive adskilt.

Kongen var opmærksom på, at hans underskrift kunne legitimere et tysk angreb, og han ville ikke umiddelbart lægge navn til. Først efter hårdt pres fra Monrad bøjede kongen sig. Men i december fortrød kongen sin underskrift og krævede nu, at regeringen skulle forsøge at få loven annulleret. Det nægtede regeringen, og den måtte så træde tilbage. Som ny statsminister tiltrådte Ditlev Monrad den 31. december 1863. Han var kendt som værende meget egenrådige, og han kunne derfor ikke få andre politikere med i sin regering; seks neutrale embedsmænd fik så titel af "Minister". Deraf navnet "Million-regeringen": En ener og seks nuller. I realiteten var Monrad nu enerådende hersker.

Et ultimatum fra Preussen og Østrig krævede annullering af Novemberforfatningen inden for 48 timer, hvilket jo ville være praktisk umuligt. Den 1. februar 1864 gik de tyske tropper over Ejderen ind i Slesvig. Om de nævnte begivenheder skriver Ditlev Monrad i sin *Redegørelse*:

Der blev nedlagt Indsigelse mod Vedtagelsen af den nye Forfatning for Slesvig-Danmark. Det blev tilkjendegivet os, at Slesvig vilde blive besat af Preussen og Østrig, hvis ei Indsigelsen toges til Følge. Rusland og England sendte to Mænd for at ved indtrængende Forestillinger at bevæge Regjeringen til at give efter. Det var et skjæbnesvangert Øieblik. Ministeriet holdt fast ved, at man ikke skulde vige; Hans Majestæt Kong Christian den Niende gav efter. Den nye Forfatning blev Lov.

Var det rigtigt, eller var det et Misgreb? Atter og atter har jeg forelagt mig selv dette Spørgsmål, ... og atter og atter har Svaret lydt: "Det var et Misgreb". Saa har svaret lydt, uagtet Misbilligelsen ramte mig selv. – Det staar fast og lader sig ikke rokke: At lade det komme til Krig med to Stormagter og mod Ruslands og Englands Raad, det var uforstandigt. – Ved at lade det komme til Krig havde vi vakt de europæiske Regjeringers Uvillie. Novemberforfatningen burde aldrig være trumfet igjennem. – Jeg skulde have stemt og talt i Statsraadet for Eftergivenesshed ... og stillet Forslag til, at hans Majestæt udsatte Approbationen af den nye Forfatning.

De første dage i februar 1864 var de fjendtlige tropper på vej mod det 1000 år gamle danske forsvarsværk Dannevirke, et kompleks af 6-7 meter høje volde, som strakte sig 14 km langt mellem fjorden Slien i øst og floden Trene i vest.

Fjenden var 57.000 veltrænede soldater med moderne udstyr. Nord for Dannevirke var i hast samlet 38.000 danske soldater uden tilsvarende udstyr og uden rimelige indkvarteringsforhold. Hærens ledelse med general Chr. de Meza i spidsen indså hurtigt, at Dannevirke let ville kunne omgås,

for vandløbene for begge ender var dybfrosne. Eneste mulighed for at redde hæren var en rømning i ly af mørket. Den gennemførtes natten mellem 5. og 6. februar i snestorm og på isglatte veje. En enestående sejrrig bedrift! Monrads *Redegørelse* er ganske realistisk:

Det er anerkjendt af alle dem, der have nogen militær Kyndighed, at Dannevirke ei kunde forsvares overfor en mægtig Fjende med de Kræfter, der stode til Danmarks Raadighed. Linien var alt for lang. Hæren var for lille. Den havde ingen Reserve. Der kan ikke være nogen Tvivl om, at naar et Gjennembrud var skeet paa et Sted, da var Hæren blevet omgaaet og fuldstændig ødelagt. – De Mænd, hvem Dannevirkes Rømning skyldes, ville, skjønt den gang haanede, blive krandsede af Historien.

Det var Kongens Overbevisning, at det vilde have været en Ødelæggelse for Hæren, om den ei i Tide havde forladt Dannevirke.

Den offentlige Stemning var kommet i den voldsomste Bevægelse. Det var et sandt Uveir af Uvilie. Krigsministeren var opbragt over, at Dannevirke var rømmet uden hans Samtykke. Ude i Folket rasede Uvilien og Forbittrelsens Uveir. Danmark var blevet foraadt, Regjeringen var i Forstaaelse med Fjenden.

Krigsministeren forlangte enten sin Afsked, eller at Generalen skulde fjernes. Jeg skjønnede, og jeg skjønner ei heller nu rettere, end at Krigsministeren havde fuldstændig Ret, og at jeg ikke burde modsætte mig hans Forlangende. - Hvilket Indtryk vilde det ikke have gjort, om Krigsministeren var blevet fjernet, og Generalen beholdt sin Stilling?

Under pres fra den ophidsede befolkning – og ganske uretfærdigt – afskedigede statsminister Monrad general de Meza på gråt papir. I sine erindringer skrev generalen: "Ikke jeg, men det monradske Ministerium ... burde have været tilbagesendt, tiltalt og straffet".

Mange af de danske soldater, som undgik at blive dræbt ved Dannevirke, som følge af general de Mezas beslutning, blev i april samme år dræbt ved Dybbøl, som følge af en beslutning af statsminister Monrad.

I flere uger var skanserne på Dybbøl blevet beskydt fra Broagerland af tyskernes langtrækkende kanoner. Fjendens overlegenhed voksede dag for dag, og overkommandoen anmodede derfor krigsministeren om tilladelse til at forberede en retræte til Als. Svaret var Nej. Stillingen skulle forsvares "til det yderste".

Dette blev gentaget, indtil ministeren endelig måtte erkende, at et forsvar var umuligt. Så fik kommandoen "frie hænder" til at beslutte, hvad han anså for nødvendigt i situationen. Den "frihed" var ikke mange timer gammel, før den blev omgjort af statsminister Monrad: Soldaterne skulle

blive på de sønderskudte skanser, "selv om det skulde resultere i forholdsvist betydelige Tab". Efter nutidens vurderinger ville man sige krigsforbrydelse! Stormen på Dybbøl den 13. april resulterede i drab på 800-1000 danske soldater. Ditlev Monrad:

Med Hensyn til det fortsatte Forsvar af Dybbøl: Jeg gjorde min politiske Opfattelse stærkt giældende overfor Krigsministeren, han gav efter for mine indtrængende Forestillinger, og det var uheldigt. Herved fik jeg et Knæk, der skadede og lammede min efterfølgende Virksomhed, og jeg burde maaske alt den Gang have taget min Afsked. Som Konseilspræsident burde jeg have været ganske anderledes inde i de militære Spørgsmaal. At krigsministeren i hele Ministeriets Navn kunde meddele Overkommandoen Grundtræk af Krigsførelsen, der vare mig ganske ubekjendte og tildels i en afgjort Strid med min Opfattelse, det vidner om, at der var noget meget bagvendt i Stillingen. Det var ogsaa utilstedeligt, at jeg var fuldkommen ubekjendt med den store Meningsforskjellighed i Overkommandoens og den alsiske Divisionsgenerals Opfattelse.

Hvis man nu vil spørge mig: "Anerkjender du da, at du ei har været Stillingen voxen", saa svarer jeg: "Ja, jeg anerkjender det".

Få dage efter stormen på Dybbøl den 18. april begyndte en 2 måneder lang våbenhvile og en fredskonference i London med deltagelse af stormagterne. Monrads udsendinge til konferencen var udenrigsministeren George Quaade, vor gesandt i London, Torben Bille og den nationalliberale politiker og jurist Anton Krieger. Først behandlede man et af den engelske udenrigsminister fremsat forslag, der gik ud på,

at Holsten, Lauenborg og den sydlige del Del af Slesvig skulde fuldstændig sondres fra det danske Monarki, og at Grændselinien skulde drages nord for Sliens Munding og Dannevirke-Linien ... Det engelske Forslag kunde ei andet end være Hans Majestæt i højeste Grad modbydeligt. Allerhøistsammes Person var, om vi saa maa sige, en Legemliggørelse af Monarkiets Integritet. Han var født i Slesvig, og elskede inderligt dette Hertugdømme, der i snævrere Forstand var hans Fædreland ... Han var født Tydsk, og dette Sprog var hans Modersmaal; men han var tidligt kommet til Danmark, og hans Opdragelse var blevet fuldendt paa Dansk ... Bevarelsen af det gamle danske Monarki var for ham Hovedsaagen.

Senere foreslog den preussiske (!) ambassadør i London,

at Beboerne i Slesvig skulde raadspørges angaaende de Bestemmelser, der skulde tages med Hensyn til dem, og at hverken hele Befolkningens eller en enkelt Dels Skjæbne skulde afgjøres, før deres Ønsker vare paa en loyal Maade godtgjorte.

Til dette forslag bemærkede den danske delegation:

Der kan ikke være Tale om at raadspørge befolkningen i de Territorier, der bør forblive knyttede til Danmark.

Også den russiske gesandt afviste forslaget i stærke vendinger:

Nu skulde de europæiske Bestemmelser underkastes Bønders Afgjørelse, og Kongen af Danmark skulde berøves sine Besiddelser ved et Princip, der er utilstedeligt, naar Talen er om Ret.

Og gesandten:

... bliver i højeste Grad forbauset over, at en Magt, der er saa nøie allieret med Rusland, kan komme med et saa revolutionært Forslag, der stiller Folke-Ønsker over nedarvede Konge-Rettigheder.

Den engelske Statssekretær var enig:

... det er et farligt Princip at gjøre en Konges Ret til Gjenstand for Undersaatternes Afstemning.

Det er bemærkelsesværdigt, at Monrad noterer, at Det Tyske Forbund støttede Preussens forslag, idet Forbundets Befuldmægtigede oplyste, at

Det preussiske Forslag er udgaaet af en forsonlig Aand. Befolkningen faaer jo Frihed til at udtale sig for hvem, den vil. Grændselinien bør fornemmelig rette sig efter de nationale Elementer, der findes paa den ene eller anden Side.

Der kunne ikke blive enighed om en linje for deling af Slesvig; Monrad havde afvist alle forslag, herunder et forslag, som tyskerne kunne gå med til, nemlig "en grænse omkring Flensborg i øst og Tønder i vest, svarende ret præcist til den grænse vi fik i 1920" (Buk-Swienty).

Danmarks gesandt i Petersborg, Baron Otto v. Plessen kom til København og opsøgte straks Monrad.

Det interesserede mig i høj Grad at gjøre denne Mands Bekjendtskab. Han havde en levende, ja brændende Overbevisning. At høre en saadan udtale sig vækker altid Deltagelse, om man end er af en anden Mening.

”Skal det gamle danske hæderkronede Monarki gaa til Grunde? Skal det deles og sønderlæmmes? Hvorfor vil De dog ikke foreslaa et Slesvig-Holsten i personal Union med Kongeriget? Saa bliver dog Monarkiet staaende, om end under en anden Form”.

Saadan omtrent var hans Tales Omkvæd. Jeg kunde aldeles ikke gaa ind paa denne Opfattelse. For mig var et Slesvig-Holsten en Modbydelighed. Blev det os paatvunget af en politisk Nødvendighed, måtte det heller været løsrevet fra end forbundet med Kongeriget.

Det er nu over 16 Aar siden, at den Samtale fandt Sted.

Jeg har begyndt paa mit halvfjerdsindstyvende Aar, og er i politisk Henseende en Afdød.

Lader os ... antage, at Oprettelsen af et Slesvig-Holsten var en afgjort Sag, og der kun kunde være tale om at faa det enten forbundet med eller skilt fra Kongeriget. Hvad vilde man da foretrække? Plessen foretrak ubetinget Forbindelsen, da Monarkiets Integritet vilde vedblive at bestaa, om end kun i Regentens Person. Den Gang var jeg af en anden Mening. Jeg tilstaaer nu, at Plessen havde Ret.

Monrad redegør for refleksioner, han havde under våbenhvilen:

Danmark staaer ene, det har ikke en eneste Ven i den hele, vide Verden.

Men hvis det nu atter skulde komme til Krig trods vor oprigtige Kjærlighed til fred, trods vor ydmyge Taalmodighed, der taaler det Utaalelige, saa kan der ei være Skygge af Tvivl om, at Løsnet maa være: Alt eller Intet, saa kan der ei være Tale [om] nye Afstaaelser eller om Deling og Sønderlemmelse, saa at en Del skulde gaa mod Øst, en anden mod Syd, saa maa Danmark, hvis det skulde blive overvundet, knæle og bede: ”Tag ei Noget, tag det Hele!” Lader os under dette Banner gaa den mørke, truende Fremtid i Møde, og naar Uro og Bekymring fylder Sjælen, og forjager Søvn, da lader os vugge det bankende Hjerte til Ro med: Alt – Intet – Alt – Intet. Og hvis vi ere Kristne, føie vi til: Ske din Villie!

Det har en overordentlig Betydning for et Land, at det, naar dets Selvstændighed som Stat gaar til Grunde, ei deles, ei fortæres Stykke for Stykke, men sluges paa een Gang, helt og holdent

Tæt på våbenhvilens udløb forelagde så den engelske udenrigsminister et forslag om en international voldgift til løsning af Striden.

Som yngre politiker havde Monrad udtalt: "Giv mig magten, ansvaret tynger mig ikke!". I den nu foreliggende situation kunne han ikke leve op til disse ord. Han blev fuldstændig forvirret og handlingslammet ("politisk svimmel" som han selv sagde). Han måtte derfor

henstille til Kongens egen Afgjørelse, om man enten skulde gjøre yderligere Indrømmelser for at vedligeholde Underhandlingerne eller lade det komme til Krig.

Kongen foretrak at lade Krigen udbrude paa Ny, og i Overensstemmelse hermed afgik vort Svar. Den skæbnesvangre Beslutning var taget.

I sin *Redegørelse* har Monrad kommenteret sagen:

For Beslutningen om at lade det komme til Krig hviler det hele politiske og juridiske Ansvar paa Ministeriet. Naar der derimod er Talen om det moralske Ansvar, da kan en konstitutionel Konge aldrig fritages for Ansvar, hvis man ei vil forvandle ham til en Dukke, der kun nikker Ja til de af Repræsentationens Flertal truffne beslutninger ... Den konstitutionelle Konge skal ikke være blind, men seende ... Det Ministerium, der lod det komme til Krig, har en stor Byrde at bære; men endnu langt tungere vilde dog denne Byrde være, hvis Beslutningen var taget imod Kongens Ønske, idet han bragte et Offer af sin Overbevisning, fordi han ei saa sig i Stand til at skaffe sig et andet Ministerium.

(Her kan der være anledning til at indskyde, at da Ditlev Monrad i 1848-49 skrev udkastet til – og fik vedtaget – Danmarks Riges Grundlov, var der ikke tale om noget "kongeligt ansvar". Tværtimod: "Kongen er ansvarsfri; hans person er fredhellig. Ministrene er ansvarlige for regeringens førelse" (§13)).

Efter at beslutningen om genoptagelse af krigen var taget,

da gav jeg frit Løb til den Tanke, der ingenlunde var mig ny: Alt eller Intet. Da sagde jeg til mig selv: "Nu skal Danmark kæmpe sin sidste store Kamp. Det gjælder Liv eller Død ... Kampen gjælder vor ældgamle Grændse. Kampen vil blive ført med Kongens og Folkets forenede Villie. England vakler mellem at gaa med os, eller lade os ene. Dække vi vore Våben med Hæder og vække vi Europas beundrende Deltagelse, da er det sikkert, at England gaaer med os".

Det er paa ingen Maade undgaaet min Opmærksomhed, at den ovenfor udviklede Opfattelse paa ingen Maade deles af den store Mængde, ja at den endog vil fremkalde en betænkelig Hovedrysten hos

mange forstandige Mænd. Ikke des mindre maa jeg endnu fastholde denne opfattelse som min inderlige og dybe Overbevisning ... Politikerne maa forstaa den store Kunst, naar han staar i Spidsen for Styret, at forvandle sin Overbevisning til en hele Ministeriet, hele Folket besjælende Aand. I denne Henseende, jeg anerkjender det, var min Virksomhed saare skrøbelig og ufuldkommen og rammes med Rette af grundede Bebreidelser.

Konferencen brød sammen den 25. juni. Den 26. juni var der igen krigstilstand, og den 29. juni kom "Dommedag Als" (titlen på Buk-Swientys bog om krigen), hvor den danske hær blev overrumplet og nedkæmpet. Monrad konstaterer:

Als gik tabt, Danmarks sidste Haab om en Seier sluktes, Als gik tabt, Danmarks Sol gik ned.

I sin bog (fra 1964) om vor historie skriver Roar Skovmand:

Danmarks holdning på Londonkonferencen er et sørgeligt kapitel i Danmarkshistorien, et af dem, som man i al eftertid brændende har ønsket uskrevet. Måske kunne Danmark have fået den grænse, det fik i 1920.

I bogen *Danmarks Krise 1863-64* (også fra 1964) skriver Troels Fink om Monrad:

... i den ydre politik var han uden erfaringer, og han savnede ganske overblik over de reale magtfaktorer, som var bestemmende i stormagternes spil. Monrad rådførte sig gerne med andre, men deres råd blev kun en brik i hans dialektiske spil.

Få danske politikere – om nogen - har været genstand for så mange skrifter og analyser som Monrad. Der foreligger hele fire disputatser om ham. Ved forsvaret af en af disse (skrevet af psykiateren Johan S. Nielsen) var professor Tage Kaarsted officiel opponent. Han konkluderede som følger:

Der er ingen tvivl om, at Monrads far var sindssyg, og flere af hans efterkommere var mani-depressive. Det er grundigt og overbevisende dokumenteret, at Monrad var så svingende – vekslende mellem tungsind og opstemthed – rådvild, fortumlet, selvovervurderende, fejl-disponerende og fantaserende, at denne tilstand ikke alene lader sig forklare ved den katastrofale situation, som landet befandt sig i – og som forværredes af Monrad.

Det må fastslås som en kendsgerning, at den nationale katastrofe i 1864 skyldes beslutninger foretaget af en enkelt person, som var psykisk syg: Minister Ditlev Gothard Monrad.